

SESE, BUDĖK!

LIETUVIŲ SKAUCIŲ SESERIJA

ČIKAGA 1983 METAI

*Knygą paruošė ir redagavo
„Pelėdų” skiltis:*

*Halina Plaušinitienė
Dalia Bylaitienė
Danutė Dirvoniene
Janina Mikutaitienė
Halina Molejienė
Marija Paškevičienė
Nijolė Užubalienė*

*Dailininkė Zita Stirbytė
Kalbą taisė J. Vaišnys, S.J.*

Library of Congress Catalog Card No. 83-80524

Tiražas 2000 egz.

*Spaudė Mykolo Morkūno spaustuvė
3001 West 59th Street
Chicago Illinois 60629*

Turinys

TAUTOSAKA.....	4
PASAKOJAMOJI TAUTOSAKA.....	4
SMULKIOJI TAUTOSAKA	4
LIAUDIES TIKĖJIMAI	5
PAPROČIAI	7
TRYŠ KARALIAI – SAUSIO 6 d.....	7
UŽGAVĖNĖS	7
GAVĖNIA	7
VELYKOS	8
ATVELYKIS.....	8
SEKMINĖS	8
JONINIŲ PAPROČIAI.....	9
RUGIAPJŪTĖ	9
VĖLINĖS	10
KALĖDOS	10
KRIKŠTYNOS	11
VEDYBOS	11
MIRTIS IR LAIDOJIMAS	12
TAUTINIAI ŠOKIAI	13
LIETUVIŲ LIAUDIES DAINOS.....	14

TAUTOSAKA

Žodinė liaudies kūryba vadinasi tautosaka. Ji skirstoma į penkias dalis:

1. Pasakojamoji (pasakos, padavimai, legendos, oracijos, raudos),
2. Dainuojamoji (dainos, giesmės),
3. Smulkioji (patarlės, priežodžiai, mįslės),
4. Liaudies tikėjimai (pasakojimai apie dievus, dvasias; burtai, tikėjimai),
5. Papročiai (vedybų, krikštynų, laidotuvių, švenčių apeigų).

Kūrybinė tautos galia yra sukaupta pasakose, dainose, padavimuose. Tautos išmintis – patarlėse, priežodžiuose, mįslėse, papročiuose. Todėl tautosaka yra ir tautos kultūros istorija.

PASAKOJAMOJI TAUTOSAKA

Senovėje įvairūs gamtos reiškiniai žmonėms buvo nesuprantami, paslaptingi, kėlė klausimus. Žmonės ieškojo atsakymų, pasakodami apie tuos reiškinius kitiems. Pasakojimai ėjo iš lūpų į lūpas, vis labiau praplečiami, praturtinami naujais nuotykiams. Taip atsirado pasakos.

Pasakų rūšys: gyvulinės (apie gyvulius, kurių gyvenimas ir nuotykiams sužmoginami, pvz. „Dangus griūva!“);

- stebuklinės (veiksmas remiasi stebuklais ar magija, pvz. „Eglė žalčių karalienė“);
- religinės (atskleidžia liaudies pažiūras į religinių tiesų supatimą ir žmogaus santykius su Dievu, pvz. „Kelionė į pragarą ir dangų“);
- apie kvailą velnią (žmogus pasirodo gudresnis už velnią, pvz. „Velnias ir lietuvis“);
- realistinės (pasakoja apie žmonių gyvenimą ir jų santykius, pvz. „Trys skatikai“);
- humoristinės (žmonių santykiai iš juokingosios pusės, pvz. „Kvailių beieškant“. Šių pasakų veikėjai yra arba nepaprasti gudruoliai, arba nepaprasti kvailiai.).

Padavimai (arba sakmės) yra pasakojimai apie kokį nors įvykį, vietą, asmenį arba nepaprastą pergyvenimą. Skiriasi nuo pasakų, nes padavimais tikima, nurodoma laikas, vieta ir asmenys; dažnai baigiasi tragiškai (pvz. „Alvito varpas“).

Mitologinės sakmės – pasakojimai, kuriuose atsispindi senovės žmonių tikėjimai. Tai sakmės apie Perkūną, laumes, raganas, aitvarus, milžinus, pvz., „Paparčio žiedas“.

Legendos – pasakojimai apie šventuosius ir padavimai, kurie aiškina kilmę kokios nors vietos, pvz. Vilniaus. (Pvz. „Viešpats ir šv. Petras“, „Vilniaus įkūrimas“).

Oracijos – liaudies prakalbos, vartojamos vestuvių apeigose ir Užgavėnių vaidinimuose. (Pavyzdžiai randami D. Veličkos „Lietuvių Literatūra“ I d.).

SMULKIOJI TAUTOSAKA

Mįslės – tai žmogaus protinio žaidimo kūriniai, todėl jos mėgstamos visų tautų nuo seniausių laikų. Mįslė yra trumpas posakis, išreikštas perkeltine prasme. Čia vienas dalykas nusakomas kitu, jam panašiu. Iš to panašumo mįslės ir spėjamos. Mūsų tautosaka pasižymi mįslių gausumu ir įvairumu.

Pvz.:

Geležinė kumelaitė, kanapinė uodegaitė. (Adata su siūlu.)

Dvi seselės per kalnelį nesueina. (Akys.)

Pilna trobelė baltų vištelių (Burna ir dantys).

Per vandenį eidamas neprigeria, per ugnį – nesudega. (Šešėlis).

Penki tvartai – vienos durys. (Pirštuota pirštinė).

Patarlės yra posakiai, kuriais liaudies išdėsto savo pažiūras į kasdienį gyvenimą. Patarlės turi įvairias pagrindines mintis: vienos jų pataria, kitos pamoko, trečios įspėja. Patarlės ir šiandien nenustojo savo reikšmės. Jos dažnai vartojamos ginčiuose ir diskusijose.

Pvz.:

Rami kiaulė gilią šaknį knisa.

Neik su velniu obuoliauti.

Auksas ir purve žiba.

Juokiasi puodas, kad katilas juodas.

Nespjauk į vandenį, reiks gerti.

Priežodžiai. Liaudis turi daugybę įdomių posakių, kurie nieko nemoko ir nepatarinėja. Jie išreikšti palyginimu ir vartojami paryškinti sakomą mintį, duoda kalbai vaizdingumo. Tokie posakiai vadinami priežodžiais.

Pvz.:

Nusiminė, kaip žemę pardavęs.

Kokia galva, toks ir protas.

Žodis žvirbliu išleikia, jaučiu sugrižta.

LIAUDIES TIKĖJIMAI

Perkūnas. Iš pagonybės laikų lietuviuose užsiliko pasakojimai apie dievus ir dvasias. Daugiausiai jų yra apie griausmo dievą Perkūną. Tai teisingumo dievas, vaizduojamas kaip rudabarzdis senis, važinėjans dangumi su ugniniais ratais ir laidas kirvį į blogus žmones.

Senovėje lietuviai Perkūną taip gerbė, kad net jo vardo nedįso išstarti, vadindami jį Dunduliu. Buvo tikima, kad kol Perkūnas neužgriaudžia, negalima basam vaikščioti ar upėje, ežere maudytis, nes žemė ir vanduo dar nenuvalyti nuo piktų dvasių. Į Perkūną lietuviai meldavosi, pvz. „Perkūne dievaiti, nemuški žemaitį, bet muški guda, kaip šunį rudą!”

Saulė ir mėnulis. Senovėje žmonės tikėjo, kad šie dangaus kūnai susituokė: saulė – žmona, mėnulis – vyras. Tačiau mėnulis esąs neištikimas . . . Apie tai kalba geriausiai žinoma mitologinė daina „Mėnuo saulužę vedė”.

Į mėnulį senovėje žmonės kreipdavosi maldomis, nes jis buvo laikomas dievaičiu. Ilgą laiką buvo tikima, kad jaunam mėnesi gimęs bus ilgai jaunas, gražus, bet silpnas ir nerimtas. Gimęs sename mėnesy – negražus, paniuręs, bet stiprus ir sveikas. Dar iki šių dienų lietuviai daržus sodindavo, gėles sėdavo tik jauname mėnesyje arba pilnatyje, kad gerai augtų. Niekada delčioje, kad „neišdiltų”.

Krintančios žvaigždės. Liaudis tikėjo, kad danguje yra tiek žvaigždžių, kiek žemėje žmonių. Kai žmogus miršta, nukrenta ir jo žvaigždė. Todėl, meteorą pamatę, sukalbėdavo amžiną atilsį. Lietuviai mėgo savo likimą rišti su žvaigždėmis, todėl tautodailėje galima rasti nemažai žvaigždžių motyvų.

Vaivorykštė. Buvo tikima, kad vaivorykštė iš upių ir ežerų traukia vandenį į debesis, kad būtų iš ko lyti. Lietuvoje ji įvairiai vadinta: smaku, straubliu, laumės juosta.

Gabija – ugnies deivė, pati ugnis. Ilgus amžius lietuviai ugnį gerbė ir ją laikė šventa. Ugnį gesinti nešvari vandeniu, ją užmindžioti ar į ją spjauti buvo laikoma nuodėme.

Senovės kaimiečių trobose prie krosnies būdavo atskiras kampelis, kur pelenais apgobtos žėrėdavo žarijos. Tai buvo Gabijos (nuo žodžio „gobti”), namų ugnies, vieta – židinys. Šeimininkės pareiga buvo židinį prižiūrėti, kad žarijos niekada neužgestų. Iš čia kilo posakis „šeimos židinys”.

Žemyna – žemės deivė, duodanti gyvybę žmonėms ir gyvuliams. Jos garbei būdavo ruošiamos šventės su apeigomis. Žemynos vardas turi gilią prasmę, nes jis susijęs su žodžiu „žemė” ir išreiškia žemės šventumą. Todėl senovės lietuviai žemę labai gerbė: ją bučiuodavo, į ją meldavosi ir vadinda-

vo motina. Pvz. „Žeme, motina mano, aš iš tavęs esu, tu mane maitini, tu mane nešioji, tu mane po mirties priglausi“.

Pagarba žemei lietuviuose išliko iki šių laikų. Tremiami į Sibirą ar bėgdami nuo komunistų į svetimus kraštus, daugelis lietuvių pasiimdavo Lietuvos žemės saujelę. Dabar ant svetur laidojamo lietuvių karsto užberiamas tėvynės žemės žiupsnelis.

Laumės – labai gražios, ilgaplaukės, mėlynakės mitologinės būtybės. Jos puikios darbininkės: verpėjos, audėjos, namų šeimininkės. Buvo tikima, kad jos žmonėms padedančios auškinti įvairius darbus. Tačiau ižeistos ar supykintos laumės esančios labai pavojingos ir kerštingos (suverpia gyvam žmogui plaukus, išmelžia karves, mirtinai nujodo arklius). Taip pat laumės vagiančios žmonių vaikus, jų vietoje palikdamos savo laumiukus, kurie esą bjaurūs, rėksniai, rijūnai; nemoka nei kalbėti, nei vaikščioti. Laumės gyvenančios prie upių, ežerų, miškuose.

Aitvarai – pasakiškos būtybės, kurias prisijaukinus, žmogus tampa turtingu, nes aitvarai neša į namus pinigus, maistą ir kitas gėrybes. Buvo tikima, kad 12-kos metų juodas gaidys padedęs kiaušini, iš kurio išsiperis aitvaras. Aitvaras – oro ir ugnies būtybė: skraido, kaip juodas ar raudonas gaidys, kaip ugninis žaltys arba ugninis pagalys. Žaislas aitvaras, atrodo, gavo tokį vardą, nes jo skraidymas ir išvaizda panaši į tą mitologinę būtybę.

Žalčiai – į gyvates panašių, nenuodingų, prijaukinamų roplių rūšis. Senovės lietuviai juos laikė dievų pasiuntiniais ir tarpininkais. Dažnai buvo tikima, kad žaltyje yra įsikūnijusi prosenelio vėlė. Todėl žalčiai būdavo laikomi troboje, maitinami pienu ir gerai prižiūrimi. Žaltys laikomas gudrumo simboliu. Be to, senovėje lietuviai turėjo ir burtininkų, žaltonių, kurie atlikdavo apeigas ir būrimus su žalčiais. Maldelė į žaltį:

„Oi tu žalty, žaltinėli,
Dievų siuntinėli,
Veski mane į kalnelį
Pas mielą dievelį!“

* * *

Be minėtų tikėjimų, liaudies tikėjimai dar buvo susiję su vandeniu, kalnais, akmenimis, o ypač su miškais ir medžiais.

Mūsų protėviai tikėjo, kad vandenyse gyvena deivės, kurios vilioja žmones ir juos paskandina (pvz. Maironio baladė „Jūratė ir Kastytis“). Taip pat buvo tikima, kad vandenyje atgailoja mirusiųjų vėlės, todėl negalima vandens teršti ir į jį spjauti. Lietuvoje yra daug vietovardžių, kurių vardai kilo iš žodžio „vėlė“ (pvz. Veliuona). Taip pat yra upių ir ežerų, vadinamų šventais, pvz. upė Šventoji, ežeras Šventežeris.

Kalvos ir akmenys, ant kurių būdavo kūrenama šventoji ugnis Perkūno ar kitų dievų garbei, buvo laikomi šventais. Kalvos vadinosi alkakalniais, o akmenys – deivių akmenimis. Šios rūšies kalvos ir akmenys ilgus amžius buvo laikomi pagarboje. Iš šventųjų Lietuvos kalvų pažymėtinos Rambynas ir Šatrija.

Senovės lietuviai ypatingai mylėjo ir gerbė medžius. Jie tikėjo, kad medis yra gyva būtybė, turinti širdį, jaučianti skausmą, kaip žmogus. Be to, daugelyje medžių gyvenančios artimųjų mirusiųjų vėlės. Todėl medžių šakas laužyti, kapoti ar medį kirsti be reikalo senovės lietuviai draudė: Senojo tikėjimo lietuviams giria buvo jų šventovė: ten gyveno miškų dievai Miškinis ir Medeinė, ten laikėsi protėvių vėlės. Kad krikščionybė Lietuvoje ilgai neprigijo, viena iš priežasčių buvo ir šventųjų girių bei šventų ažuolų kirtimas. Tai labai papiktino žmones ir nustatė juos prieš naują tikėjimą.

PAPROČIAI

Kiekviena tauta turi per šimtmečius susidariusius papročius, išlikusius net iki šių laikų. Ir mes lietuviai, didesnių švenčių ar ypatingų įvykių progomis, turime daug įdomių papročių. Iš jų galima sužinoti ar spėti apie senovės lietuvių praeitį, gyvenimo būdą, religiją, galvoseną ir t.t.

TRYS KARALIAI – SAUSIO 6 d.

*Trys karaliai daugel metų
Po pasaulį vaikšto platu.
Kur užeina, kur sustoja,
Ten širdis linksmiau plasnoja.
Štai, ir jums jie tiesia ranką –
Tegul laimė jus aplanko!*
(Balys Sruoga)

Trijų karalių išvakarėse pašventinta kreida ant durų buvo užrašomos trys raidės – B, G, ir M, t.y. Baltazaras, Gasparas ir Melchioras (trijų karalių vardai), arba trys kryžiuokai. Žmonės tikėjo, kad šie įrašai apsaugo gyvenamuosius namus ir ūkio trobesius nuo piktųjų dvasių.

Daug kur vyravo paprotys apsirengti trimis karaliais. Tokie trys karaliai, pėsti su ilgomis lazdomis ar raiti, apjodavo apylinkes; sustoję kieme giedodavo giesmes.

UŽGAVĖNĖS

Išskirtinės reikšmės lietuvių papročiuose turėjo užgavėnės – diena prieš gavėnią. Žmonės tą dieną vengdavo dirbti: moterys neverpdavo, vyrai virvių nevydavo, nes manydavo, kad gimę ėriukai galėsia susirgti kvaituliu; nemaldavo gėrnomis, kad audros trobų stogų nenudraskytų; moterys nelopydavo drabužių, kad kirmėlės darže kopūstų negrauztų.

Gavėnios metu buvo laikomasi sauso pasninko, todėl per Užgavėnes norėta atsivalgyti visam gavėnios metui. Tą dieną buvo valgoma net septynis kartus. Tradicinis Užgavėnių valgis – sklindžiai (blynai) ir spurgos (pončkos).

Būdavo ir kitokių pasilinksminimų, liaudies teatrų ir karnavalų, kuriems ruošdavosi iš anksto darydami kaukes iš tošies, avies kailio arba išdroždavo iš medžio. Kaukės vaizduodavo gyvulius, velnius, žydus, giltinę, raganas, Lašininį, Kanapinį ir kt. Lašininis būdavo storas, Kanapinis – plonas; abu vilkėdavo išvirkščiais kailiniais, sujuostais šiaudų grįžtėmis ir mūvėdavo kailinėmis kepurėmis. Vienas įdomiausių užgavėnių vaidinimų būdavo kova tarp storulio Lašininio ir išdžiūvėlio Kanapinio, simbolizuojančių mėšinius ir pasninkinius valgius. Kovą pradėdavo ir ją laimėdavo Kanapinis, išvydamas Lašininį iš kiemo.

Užgavėnėse žmonės valgydavo, šokdavo ir linksmindavosi iki vidurnakčio.

GAVĖNIA

Pirmoji diena po Užgavėnių – Pelenų diena. Tai gavėnios pradžia, ilgo ir sauso pasninko laikotarpis.

Seniau labai griežtai laikytasi pasninko: valgyta be mėsos, o pieno tik kartą per dieną. Gavėnios valgiai buvo šie: silkės ir kitokios žuvys, kanapių ir sėmenų aliejus, avižinis kisielis, rauginti kopūstai, burokai. Daug kur buvo paplitęs valgis „cypalas“, kitaip dar vadintas „silksulte“. Dvi silkės galvos iškepamos anglyse, sutrupinamos dubenėlyje su keliomis nuluptomis bulvėmis, įpjaustoma svogūnų ir visa užpilama burokų rasalu. Valgoma su virtomis bulvėmis.

Kas gavėnios metu nesilaikė pasninko, Didįjį šeštadienį būdavo uždaromas į pirtį visai nakčiai su eržilu, avinu, ožiu, šunim, katinu. Jei nusidėjėlis išlikdavo gyvas, tikėta, kad nuodėmė jam atleista.

Gavėnios metu buvo draudžiama linksmintis, ruošti šokius, kelti vestuves, net žiūrėti į veidrodį, nes

tai esanti tuštybė. Jei jau kam būtinais reikėjo žvilgterėti į savo veidą, tai galėjo žiūrėti į savo atspindį vandenyje.

Turėjo pasninkauti ne tik suaugę, bet ir paaugliai, ir net vaikai. Kad jie nesusigundytų ko nors draudžiamo suvalgyti, būdavo gąsdinami Gavėnu – tokia būtybe, paprastai gyvenančia jaujoje per gavėnią. Jis kartais pasirodydavęs ir troboje. Kai saulės spinduliai nusileisdavo į ant stalo padėtą sriubos ar kito kio skysčio dubenį, pajudinus stalą, lubose imdavo šokinėti „zuikutis“ – šviesos atspindys – „Tai Gavėnas“, sakydavo, „nevalgykit mėsos; matai, kaip jis galanda peilius, ims ir nupjaus liežuvį“. Toks Gavėno „peilių galandimas“ labai paveikdavo vaikus, ir jiems dingdavo noras „atsigavėti“.

VELYKOS

Velykų papročiai prasideda Verbų sekmadienį. Anksti rytą tėvas prikelia vaikus, paplakdamas kadugio šakele, sakydamas: „Ne aš mušu, verba muša, tolei muš, kol suluš.“ Buvo tikima, kad tuo aplakimu suteikiama jiems sveikatos, grožio ir laimės.

Sakoma, kad kai Verbų dieną jaunas jauną muša, tai būna gražūs, o kai senas seną – laimingi. Parsinešę pašventintas verbas, užkirsdavo per galvas pasilikusiems namie, sakydami: „Liga lauk, sveikata į vidų!“ Pašventintoms verboms buvo skiriama piktų dvasių nubaidymo galia. Jomis plakdavo ar smilkydavo gyvulius pirmą kartą išleisdami į ganyklą, taip pat mirštantį ligonį. Žemaičiai sako, jeigu kas Verbų sekmadienį nueina į bažnyčią be verbos, tam velnias įkišas į rankas savo uodegą palaikyti.

Verbos daromos ne tik iš kadugio, bet dar primaišoma ir žilvičio šakelių. Dar yra ir Vilniaus verbos, nupintos gražiais raštais iš spalvotų sudžiovintų gėlių.

Didįjį ketvirtadienį – pagrindiniai valomi namai; žmonės pirtyse gerai išsivanoja, kad per visus metus skaudžių neturėtų.

Didysis penktadienis – kančios diena. Trobesiai nebevalomi, anot dzūkų, kad Kristui akių neprikrėtų; nevelėja kultuve, kad ledai javų neišmuštų; nemala girnomis, kad perkūnas į namus netrenktų.

Didįjį šeštadienį šventinama ugnis ir vanduo. Parsinešę pašventintos ugnies, ja užkuria naują ugnį, verda kiaušinius ir kitus valgius. Kiaušinių dažymui vartodavo natūralius dažus: svogūnų lukštus, šieno pabiras, sudžiūvusius beržo lapus, medžio žievės, geležies rūdis ir kt.

Velykų rytą pašventintą ugnį apneša aplink visus trobėsius, kad namai iki kitų metų nesudegtų. Pašventintą vandenį geria nuo ligų, juo apšlaksto Velykų stalą, visus namų kampus ir gyvulius.

Buvo tikima, kad Velykų rytą patekėdama saulė šoka; ji mainosi įvairiomis spalvomis, kyla aukštyn ir vėl žemyn krinta, ritinėjasi. Taip saulė daranti iš džiaugsmo, kad Kristus prisikėlė. Velykų rytą bažnyčioje šventinami valgiai. Po pamaldų, kurios būna saulei tekant, žmonės, pasiėmę pašventintus valgius, skuba namo. Buvo tikima, kad kas pirmas parvažiuos, tas pirmas tais metais pabaigs laukų darbus.

Atsigavėjimas prasidedavo margučių valgymu. Pirmąją Velykų dieną nebuvo dirbami nei menkiausi darbai. Antra diena – linksmybės ir pramogų diena. Jaunimas supdavosi sūpuoklėse, kad linai geriau derėtų. Seniau švėsdavo trečią ir net ketvirtą Velykų dieną, kurią vadindavo „ledų diena“, – jei nešvėsi, ledai javus išmuš.

Vaikai Velykų rytą visados rasdavo prie savo lovų ar ant palangės margučių, kuriuos Velykė atnešus palikdavo.

ATVELYKIS

Pirmas sekmadienis po Velykų dar buvo vadinamas Velykėlėmis arba Vaikų Velykomis. Tą dieną buvo ridinėjami margučiai.

SEKMINĖS

Sekminės – Šventosios Dvasios atsiuntimo šventė, kuri švenčiama septintąją savaitę po Velykų.

Lietuvoje per Sekmines berželiais puošiamos trobos ir vartai.

Senovėje būdavo pastatomas „Sekminių medelis“, aplink kurį jaunimas šokdavo, dainuodavo,

išsirinkdavo „karalienę“, „karalių“ arba „jaunujų porą“ ir vaidindavo vestuves.

Vėliau Sekminės buvo laikomos piemenų švente. Sekminių išvakarėse piemenys žalumynais puošdavo ir vainikuodavo karves, kad jos daugiau pieno duotų. Parginę galvijus, eidavo iš kiemo į kiemą dovanų rinkti. Įėję į vidų, taip užsimindavo apie pageidaujamas dovanas: „Karkia vištytės kiaušinėlių, mykia karvytės sviestelio, ūžia malūnas miltelių, žviegia kiaulytės lašinėlių, skamba kapšiukas pinigėlių, verkia bačkutė alučio“ . . . Šeimininkės apdovanodavo piemenėlius įvairiais maisto produktais. Jie viską sunešdavo pas vieną ūkininkę, kuri paruošdavo vaišes. Svarbiausias patiekalas – kiaušininė. Sekminių vakare piemenys vaišindavosi ir linksmindavosi. Nuo jų neatsilikdavo ir suaugusieji. Jie irgi vaišindavosi, dainuodavo ir šokdavo parugėse, tikėdamiesi geresnio javų derliaus. Jaunimas supavosi sūpuoklėse, kad linai geriau derėtų.

Daug reikšmės skiriama vandeniui: švęstu vandeniu šlakstydavo laukus, kad nebūtų vabalų; upes, ežerus – kad žmonės neskęstų. Nepašventintame vandenyje buvo draudžiama maudytis.

JONINIŲ PAPROČIAI

Joninės – šv. Jono Krikštytojo diena (birželio 24 d.). Tai yra ilgiausia metų diena. Buvo manoma, kad Joninių rytą saulė patekėdama „šoka“, arba „rėdosi“, t.y. mainosi įvairiomis spalvomis, plazdena. Senovėje Joninės buvo vadinamos „Rasos“ švente arba „Kupolėmis“.

Joninių išvakarėse būdavo „kupoliaujama“ – renkamos vaistažolės ir gėlės, pinami vainikai, dainuojamos tam tikros dainos, kūrenami laužai, ieškomas paparčio žiedas.

Norėdamos sužinoti, kada jos ištekės, mergaitės pindavo vainikus ir mesdavo juos per petį į čia pat esantį beržą ar gluosnį. Kitos dėdavo vainiką po pagalve, tikėdamos sapne pamatyti savo būsimą vyrą. Tą naktį vanduo ir surinkti žolynai turėję gydomąją galią.

Buvo tikėta, kad laužo ugnis nešanti laimę, naikinanti blogį, apsaugojanti nuo raganų užbūrimų. Laužo anglys ir pelenai būdavo išbarstomi laukuose, kad būtų geras derlius. Jaunimas žaisdavo aplink laužą, šokinėdavo per ugnį, kad būtų sveiki. Jeigu porai pasisėkdavo peršokti laužą susikabinus rankomis, tikėta, kad jiedu dar tais metais susituoksia.

Kad apsaugotų namus ir gyvulius nuo raganų ir laumių, durys būdavo apkaišomos šermukšnių, drebulių šakelėmis ir dilgėlėmis.

Joninių apeigos baigdavosi vidurnaktį paparčio žiedo ieškojimu. Tikėta, kad paparčio žiedas turįs didelę galią: seną padarąs jaunu, vargšą – turtingu ir t.t. Tačiau papartis žydįs tiktai trumpą akimirką Joninių vidurnaktį, ir tik vienas žiedas visam pasaulyje.

RUGIAPJŪTĖ

Prapjovos. Seniau rugius pradėdavo pjauti po pietų. Laukuose išeidavo visa šeima: suklaupdavo, pabučiuodavo žemę ir pasimelsdavo: „Dėkui Tau, Dieve, už rugelių skalsą“. Pirmąjį pėdą nupjaudavo ir surišdavo pats šeimininkas. Surišę 10 pėdų, pastatydavo pirmąją gubą. Prie jos susėdusi šeima, suvalgydavo atsineštą duoną su druska ir užgerdavo vandeniu, kuriame būdavo įmerkta duonos pluta. Šitokios pravalgos buvo būtinos, nes „duoną reikia su duonele sutikti“.

Dzūkijoje pirmąjį pėdą, vadinamą „šeimininku“, papuošę žolynais, vakare parnešdavo namo ir pastatydavo trobos kampe užstalėje. Rugiapjūtei pasibaigus, nunešdavo jį į klojimą, kad pelės rugių negrauztų.

Pabaigtuvės. Iš paskutinio pėdo būdavo renkamos varpos vainikui. Iš jo išraunami šiaudai juostai ir iš jo iškulti grūdai būdavo maišomi į visą sėklą kaip „palaimingi“ ir „šventi“. Paskutinių varpų vainikas, pridėjus duonos ir druskos, būdavo užkasamas sakant: „Nuo laukų duoną nuėmėm ir duoną laukuose užkasėm“. Tai darydavo, kad kitais metais būtų geras derlius.

Pabaigtuvių metu šeimininkams būdavo įteikiamas vainikas ir juosta, nupasakojant rugio kelionę. Rugiapjūtė užbaigiama vaišėmis ir šokiais.

VĖLINĖS (lapkričio 2 d.)

Per Vėlines prisimenami mirusieji ir už juos meldžiamasi. Tą dieną duodamos vargšams išmaldos, kad jie pasimelstų už mirusiuosius.

Žmonės tikėjo, kad per Vėlines vidurnaktį vėlės išeinančios iš kapų ir susirenkančios medžiuose ar kryžių viršūnėse. Ant kapų padėdavo vėlėms maisto. Vėlinių išvakarėse pakurdavo trobą ar pirtį, kad vidurnaktį atėjusios giminių vėlės galėtų pasišildyti. Buvo tikima, kad Vėlinių vidurnaktį tik atsitiktinai ir labai trumpai galima pamatyti vėles.

Lietuvoje nepriklausomybės laikais buvo gražus paprotys puošti gėlėmis ir žvakutėmis ne tik savųjų, bet karių ir kitus apleistus kapus. Būdavo laikomos gedulingos pamaldos, giedamos giesmės.

Okupavę Lietuvą rusai uždraudė mirusiųjų pagerbimą Vėlinių dieną, nes čia įžiūrėjo ne tik religinį, bet ir patriotinį žmonių jausmą. Tauta, kuri prisimena ir gerbia žuvusius už savo kraštą yra sunkiai palaužiama. Nepaisant okupanto draudimo, lietuviai Vėlinėms puošdavo savo artimųjų kapus ir juos tą dieną lankydamo.

Vėlinių papročius labai įdomiai aprašė Adomas Mickevičius savo garsiaame kūrinyje „Vėlinės“.

KALĖDOS (Gruodžio 25 d.)

Kūčios yra įvadas į Kristaus gimimo šventę. Tai iškilminga vakarienė, valgoma Kalėdų išvakarėse, gruodžio 24 d. Dalyvauja visi šeimos nariai, o mirusiems ar išvykusiems paliekama vieta prie stalo. Kiekvienas pakeleivis Kūčių vakare priimamas, kaip Dievo siųstas svečias ir kviečiamas kartu kūčioti.

Kūčių vakarienė susideda iš 12-kos pasninkinių patiekalų. Skaičius 12-ka simbolizuoja 12-ka Kristaus apaštalų. Pagrindiniai šių patiekalų yra: plotkelės arba Dievo pyragas (krikščionybės įtakoje atsiradęs neraugintos duonos paplotėlis), spanguolių ir avižinis kisielis, miešimas (virti kviečiai, valgomi su aguonų pienu) ir prėskučiai „šličikai“. Kiti tradiciniai Kūčių valgiai: burokų rasalas, įvairūs grybų, silkių, žuvies patiekalai, daržovių mišrainės.

Kūčioms stalą dengiant, po staltiese paskleidžiama šieno, kuris primena, kad gimęs Išganytojas buvo paguldytas ėdžiose. Lietuvos kaime Kalėdų rytą tas šienas būdavo sušeriamas gyvuliams.

Kūčioti pradedama pirmai vakaro žvaigždei pasirodžius. Tėvas arba vyriausias asmuo šeimoje sukalba maldą ir perlaužia plotkele, duodamas kiekvienam šeimos nariui atsilaužti gabalėlį. Tada visi dalinasi tuo „Dievo pyragu“, atsilauždami po kąsnelį. Tik pasidalinus plotkele, pradedami ragauti kiti Kūčių valgiai.

Kūčių vakare žmonės mėgdavo burti. Pvz. pakūčiojus, savo ateičiai sužinoti, būdavo iš po staltiesės traukiamas šienas. Šiaudo ilgis pranašaudavo gyvenimo ilgumą. Merginos, atsinešusios glėbį malkų, skaičiuodavo jas poromis, norėdamos sužinoti ar greit ištekės. Ypač populiarius būrimas būdavo vaško ar švino liejimas. Ištirpytas vaškas ar švinas būdavo liejamas į šaltą vandenį. Sustingęs liejinys, laikomas prieš šviesą, mesdavo šešėlį, kurio forma nusakydavo ateitį. Įdomūs yra taip pat senosios lietuvių liaudies tikėjimai, kad Kūčių naktį gyvuliai kalba, o vanduo apsalsta.

Išėivijoje paplito gražus paprotys bendrai kūčioti. Kadangi gruodžio 24 d. kiekviena šeima kūčioja atskirai, bendrai Kūčių vakarienei parenkamas vienas iš Advento sekmadienių. Bendras Kūčias dažniausiai ruošia įvairios organizacijos savo nariams. Jos yra labai paplitusios skautiškų vienetų tarpe. Šios tradicijos iniciatorius buvo LSS Kernavės skaučių tuntas Čikagoje.

Kalėdos. Kalėdų vardas kildinamas iš senovės graikų-romėnų šventės „calendae“.

Kalėdas lietuviai sutinka iškilmingomis vidurnakčio mišiomis, vadinamomis Piemenėlių arba Bernėlių. Ši šventė būdavo švenčiama tris dienas. Kaimynai ir giminės lankydavosi vieni pas kitus, vaišindavosi, šokdavo ir dainuodavo kalėdines dainas-giesmes.

Senovėje pirmąją Kalėdų dieną Kalėdų senis arba „Kalėda“, apsivilkęs išvirškščiais kailiniais, susijuosęs rankšluosčiu, užsidėjęs aukštą avikailio kepurę, prisitaisęs lininę barzdą, eidavo iš kiemo į kiemą apdovanodamas vaikus saldinaisiais ir riestainiais.

Tačiau Kalėdų senis, kaip ir Kalėdų eglutė, nelietuviški papročiai atėjo iš Vokietijos labai vėlai. Okupuotoje Lietuvoje Kalėdas švęsti buvo draudžiama, bet lietuviai savo papročių laikėsi.

Gražieji šiaudinukai, kuriuos dabar kabiname ant eglutės, lietuvių liaudies buvo vartojami trobai papuošti: pakabinami kaip sietynai prie lubų.

KRIKŠTYNOS

Seniau kūdikius skubėjo krikštyti, kad laumės neapmaintytų. Vėliau, įsigalėjęs Lietuvoje krikščionybė, taip pat buvo stengiamasi kaip galima greičiau pakrikštyti kūdikį, kad, nelaimės atveju, jis nemirtų be krikšto.

Kūmai grįždami iš bažnyčios, pakeliui sutiktiems vaikams ir prašantiems „kūmų pyrago“, paberdavo saldinių.

Vaišių metu kūmai turėdavo sėdėti arti vienas kito, kad vaiko dantys tankūs būtų.

Buvo sakoma, kad esą gerai vaikus krikštyti senelių vardais. Blogai krikštyti šeimoje mirusio vaiko vardu, nes ir tas kūdikis vaikystėje mirsiąs. Kad vaikai maži nemirtų ir gerai augtų, vežant krikštan, juos reikėdavo išnešti ir parvežus įnešti pro langą.

Parinktas kūdikiui vardas buvo laikomas paslapyje ir tik pasakomas kūmams išvažiuojant į bažnyčią. Kūmams grįžus, bobutė turėdavo atspėti vaiko vardą iš trečio karto, kad užaugęs vaikas nebūtų plepys.

VEDYBOS

Senovės lietuvių gyvenime vedybos būdavo didelis įvykis. Jose aktyviai dalyvaudavo ne tik dvi į giminystę sueinančios šeimos, bet ir kaimynai. Senoviškos vestuvės užtrukdavo net visą savaitę.

Gausios ir įvairios lietuviškų vestuvių apeigos nėra tik pramoga, bet turi gilią prasmę. Tos apeigos ir papročiai parodo, kad nuotaka iš savo tėvų bendruomenės pereina į vyro bendruomenę. Be to, abu jaunieji iš nevedusių luomo pereina į vedusių.

Senovės lietuvių vedybos turėjo šias pagrindines dalis, kurių kiekviena atžymėdavo jaunųjų luomo pakeitimą:

Piršlybos	Sutuoktuvės
Pražvalgai	Jaunosios vadavimas
Sutartuvės	Gaubtuvės
Mergvakaris	Sugražtai

Piršlys – žmogus, kuris pažindavo apylinkės kaimų jaunimą, žinodavo ūkininkų materialinį stovi, tėvų pageidavimus (senovėje tėvai nutardavo, ką sūnus ves ir už ko duktė tekės), su būsimu jaunikiu lankydavosi pas kaimų merginas, ieškodamas tinkamos nuotakos.

Kada jaunieji yra supiršti ir pasiryžę vestis, jų tėvai apžiūri ūkius – atlieka pražvalgus. Ūkis, kaip pagrindinis gyvenimo šaltinis, senovėje turėjo daugiau reikšmės, negu asmeniška meilė.

Sutartuvėse būsimą nuotaką įteikdavo piršliui į skarelę surištų rūtų puokštę, kurią piršlys nunešdavo jaunikiui. Tada jaunikis su piršliu atvykdavo pas jaunąją ir atveždavo žiedą. Jaunieji vienas kitą užgerdavo iš to paties indo, paduodavo vienas kitam ranką ir viešai pasibučiuodavo.

Prieš vestuves įvykdavo mergvakaris. Nuotaka ir jaunikis, kiekvienas atskirai savo namuose atsisveikindavo su savo amžiaus draugais. Nuotakai pindavo rūtų vainiką ir perpindavo kasas, todėl šis vakaras dar vadinosi **pintuvės**.

Šiais laikais lietuvių skaučių tarpe mergvakario tradicija labai gyva. Ištekančiai sesei jos draugovė surengia mergvaką. Jo metu būsimoji nuotaka apvainikuojama rūtų vainiku, jai išpinamos-supinamos simbolinės kasos; dainuojamos vestuvinės dainos; skaitomi arba dainuojami specialiai jai skirti

kupletai. Be to, nuotaka apdovanojama lietuviškos tautodailės dovanomis arba lietuviškomis knygomis. Taip pat jai įteikiamas rūtų kelmelis persisodinti į savo darželį, kaip lietuviškumo-skautiškumo simbolis.

Sutuoktusių rytą jaunieji pasikeisdavo rūtų vainikėliais ir važiuodavo į bažnyčią. Grįžusius tėvai iškilmingai sutikdavo su duona ir druska (kad jaunoji būtų gera šeimininkė): patepdavo jaunujų lūpas medumi (kad gyvenimas būtų saldus); apdengdavo jaunuosius išvirkščiais kailiniais (kad būtų turtingi).

Prieš išvykstant į jaunojo namus, nuotaka prašydavo tėvus ir savo gimines ją „vaduoti“. Visi dėdavo pinigų į lėkštę šaukdami „mūsų sesuo!“ Jaunojo pusė nenusileisdavo dėdami pinigus ir šaukdami „mūsų marti!“ Jaunikiui uždėjus stambiausią sumą, marti būdavo „išpirkta“.

Pirmą rytą vyro namuose jaunamartei nuimamas rūtų vainikas, užrišamas nuometas (gaubtuvės). Be to, jai būdavo nukerpamos kasos (ženklas, kad jaunamartė yra vyro valdžioje). Iškilmingu „marčios šoku“ jaunoji būdavo galutinai priimama į vyro bendruomenę. Vestuvių dalyviai, laikydami degančias žvakutes, sustodavo ratu, kurio viduryje šokdavo jaunamartė.

Trečią dieną po vestuvių marti grįždavo pas tėvus pasiimti namų ugnies (sugražtai). Su šia ugnimi ji išvirdavo pirmą valgi ir iškepėdavo pirmą duoną.

Šiais laikais tiek Lietuvoje, tiek išeivijoje žmonės stengiasi palaikyti kai kurias lietuviškų vestuvių tradicijas, pvz. mergvakarį, jaunujų sutikimą su duona ir druska, vestuvių puotoje įjungiant senuosius vestuvinius šokius, kaip Sadutė; puotai baigiantis jaunajai nuimant veliumą ir užrišant nuometą; dainuojant vestuvines dainas.

MIRTIS IR LAIDOJIMAS

Dar būdami pagonys, senovės lietuviai jau tikėjo į pomirtinį gyvenimą. Todėl jie į mirtį žiūrėjo be panikos, kaip į neišvengiamą būtinybę ir stengdavosi jai tinkamai pasiruošti. Sunkiai sergantieji nurodydavo, kaip jie norėtų būti palaidoti. Mirštančiojo norus artimieji visada stengdavosi išpildyti.

Vėlesniais laikais, krikščionybės įtakoje, prie mirštančiojo būdavo uždegama Grabnyčių žvakė (ugnis apsaugo mirštantįjį nuo piktųjų dvasių).

Tik ką miręs žmogus tuojau būdavo pašarvojamas, t.y. nuprausiamas ir aprengiamas geriausiais jo drabužiais (įkapėmis). Buvo tikima, kad žmogui mirus, jo siela dar kurį laiką pasilieka kūno artumoje. Todėl lietuviai kūnui rodydavo pagarbą tris dienas prie jo budėdami, giesmėmis, kalbomis, raudomis jo gailėdami (numirėlio apgarbstymas). Pvz.:

Mano vėlių martele, mano ledų lytele, aukštų kalnelių palydėtojėle, kokiais žiedeliais pražydėsi, kokiais lapeliais laposi?

Budynė, mirusiojo pagerbimas tris dienas su juo atsisveikinant, išliko iki mūsų laikų.

Budynei pasibaigus, velionis vežamas į kapus. Jį palydi kunigas, šeimos nariai, draugai ir giminės. Laidotuvių metu bažnyčioje skambinamas vienas varpas. Karstą įleidus į duobę, visi pila ant jo po tris saujas žemių, kad mirusiajam „būtų lengva žemelė“.

Mirusįjį palaidojus, jo šeima sukviečia gimines ir draugus į apeiginius pietus, vad. šermenimis (nuo žodžio šerti). Šermenyse „šeriami“ ne tik gyvieji, prie stalo paliekama tuščia vieta mirusiajam. Taip pat Lietuvoje buvo populiarus mirusiojo paminėjimas, ruošiamas dažniausiai mirties metinėse. Būdavo užprašomos gedulingos mišios ir iškilmingiems pietums sukviečiami giminės ir draugai.

Mūsų liaudies tikėjimai apie mirtį ir su ja susiję papročiai rodo, kad lietuviai nuo seniausių laikų tikėjo į žmogiškosios egzistencijos amžinumą ir vėlę, skirtingą nuo medžiaginio kūno. Lietuvių liaudis mirties nebijodama, vėlių pasaulį įsivaizdavo aukštame, pušimis apsodintame kalne, šviesų ir jaukų (todėl senos kapinės randamos ant kalnelių).

Dabartiniais laikais lietuvių išeivija tebelaiiko budynes, šermenų ir mirusiojo paminėjimo tradicijas. Be to, laidojant ant karsto užberiamas žiupsnelis Lietuvos žemės ar gintaro gabalėliai.

Lietuvoje buvo ir tebėra paprotys velionio šeimos nariams gedulo ženklan nešioti ant rankovės arba atlape užsiūtą juodą kaspiną. Taip pat tebepraktikuojama eglisakėmis nubarstyti taką, vedantį į namus, kur pašarvotas numirėlis.

Pavergoje Lietuvoje komunistinė valdžia stengėsi išgyvendinti visus su religija surištus laidotuvių

papročius. Jų vieton siūlomi nauji, dirbtiniai, būk tai tinkantys „tarybinio žmogaus orumui“. Ypač neigiamai pasisakoma prieš giedojimą ir maldas budynės metu. Jų vieton siūloma muzika bei mirusiojo už įvairius nuopelnus gautų atžymėjimų paroda. Plačiai paplitęs paprotys budynės metu prie karsto laikyti portretinę mirusiojo nuotrauką.

TAUTINIAI ŠOKIAI

Seniausios rašytinės žinios apie baltų genčių apeigų šokius pasiekia mus iš įvairių keliautojų, pradedant X a.

Spėjama, kad seniausia šokio forma buvo religinių apeigų kilmės: ėjimas grandine, laukų ir šventų vietų apvaikščiojimas; ritmiškas pašokimas ar pritūpimas pagal dainuojamą dainą, naudojant įvairius atitinkamo ritualo įrankius (gėles, duoną, gėrimą, ugnį, smilkalus). Pati aukojimo funkcija sudarė religinį šokį.

Ilgainiui apeigos vis labiau prarado religinę prasmę ir per papročius tapo pasilinksminimu. Šių šokių pobūdis derinasi su žemdirbio gyvenimo ciklu. Įvairių darbų pabaigtuvių, šeimos gyvenimo įvykių ir švenčių proga buvo šokami atitinkami šokiai. Pvz. kalėdiniai: „Jievaro tiltas“; Joninių: „Blezingėlė“, „Sukčius“; rugiapjūtės: „Rugeliai“, „Kubilas“; vestuvių: „Sadutė“, „Marčios šokis“ ir kt.

Ilgainiui tradiciniai papročių šokiai įgavo naujas formas, kitų tautų šokių įtakoje. Pvz. XVIII a. pradžioje menueto, polonezo, kadriliaus įtakoje atsirado „Jonkelis“, „Gyvataras“, „Žiogelis“, „Kepurinė“, „Šustas“ ir t.t. XIX a. paplitusi polka tapo mūsų liaudies šokių pagrindu. Pvz. „Suktinis“, „Klumpakojis“, „Noriu miego“ ir kt.

XX a. pradžioje, tautinei sąmonei ir sąvokai ryškėjant, atsirado noras ir reikalas nusikratyti svetimybėmis, pasirodyti savu folkloru.

Nepriklausomybės metais kūno kultūros mokytojai rinko senuosius liaudies šokius, žaidimus, dainas, juos sustilizavo, atkūrė. Paruošę 16 šokėjų, dalyvavo sporto švenčių tautinių šokių varžybose. 1935 m. tarptautinėje parodoje Londone pašoktas „Kubilas“, „Blezingėlė“ ir „Kepurinė“ sukėlė nepaprastą pasisekimą.

Tautinių šokių pavadinimas, tuo pačiu ir liaudies šokių – papročių atgaivinimas nenutrūkstamai tęsiasi ir mūsų laikais.

Tautiniais šokiais reprezentuojame savo kraštą, kartu jungiamės išsisklaidę po visą pasaulį bendram tautinės sąmonės išlaikymui.

Kiekviena etninė grupė savais tautiniais, liaudies ar religiniais šokiais išreiškia savos tautos charakterį, istoriją, tikėjimą, gyvenimo būdą ir net gamtinę aplinką. Pvz. Amerikos indėnų ritualiniai šokiai pilni tikėjimo šokio magija, t.y. galia prišaukti lietu, nugalėti priešą ir t.t. Havajietė banguoja rankom ir visu kūnu, kaip ir ją supanti gamta – amžinai banguojanti jūra. Daugelio orientuotų tautų muzikoje ir šokuose jaučiami gyvatės (tarsi iš pintinės kylančios kobros) judesiai – vingiavimas, raitymasis ir staigūs posūkiai. Ispanės, vilkėdamos lengvos medžiagos drabužį, šoka rankas laikydamos delnais į viršų iškėlusios. Vyrų ir moterų dėvi aukštais kulniukais batus, daug trepsi vietoje, tarsi norėdami išlaikyti tarpusavio kovos įtampą, viliojančią ir kartu erzinančią, panašią į matadoro ir buliaus kautynes. Ukrainietė šokdama laiko savo karolius, kaip vadeles, avi auliniiais batais. Ukrainiečių šokių judesiai primena jojimą, nes stepės ir žirgai yra jų gyvenimo dalis. Graikai, turkai, žydai pagal savo tradicijas daugiausiai šoka vieni vyrai.

Lietuvių liaudies šokius daugiausiai šoka moterys. Vyrų šokių labai maža. Mišriuose grupiniuose šokuose vyrai ir moterys yra lygūs partneriai. Šokama daugiau pilna pėda, nes taip lengviau šokti ant pievos ar žemės. Rankų judesių nedaug, dažniausiai jos ant klubų ar laikančios ilgą vilnoni sijoną. Šokio tempas kartais greitokas, bet niekada nepereinantis į šėlimą. Lietuvių tautiniuose šokuose ryšku žemdirbių tautos santūrus charakteris.

Šokiai, būdingi tautos charakteriui, sukurti pagal liaudies šokius, žaidimus, ratelius, dainas ar papročius, vadinami **tautiniais šokiais**. Tautiniai šokiai skiriasi nuo liaudies šokių tuo, kad jie yra parodomieji šokiai, pritaikyti scenai. Tautiniai šokiai glaudžiai rišasi su daina, muzika, šokio apranga, papročiais. Jie yra tarsi tautos senųjų laikų liaudies šokių, muzikos, meno, rūbų, papročių tąsa dabartinėse gyvenimo sąlygose.

Mokantis tautinių šokių, naudojamasi Lietuvių Tautinių Šokių Instituto išleistu vadovėliu: „Mūsų šokiai“ (Chicago, 1975 m.).

LIETUVIŲ LIAUDIES DAINOS

Ne be pagrindo sakoma, kad Lietuva – dainų šalis. Senovėje, kai paprastiems žmonėms nebuvo prieinamas raštas, kada nebuvo dabar įprastų aparatų, kaip televizija, radijas, patefonas, telefonas ir kt., žmonės savo mintis ir jausmus išreikšdavo dainomis. Todėl lietuvių liaudies dainos laikomos vertingiausią mūsų tautosakos dalimi.

Liaudies dainomis vadiname tas dainas, kurias sukūrė liaudis: sugalvodavo dainą vienas asmuo, ją perimdavo kitas, pridėdamas savo žodžių ir pajvairindamas melodiją, vėliau trečias ir t.t., todėl liaudies daina neturi vieno autoriaus – tai sudėtinis, daugelio žmonių kūrybos vaisius.

Senovės liaudį sudarė kaimo žmonės, kurių gyvenimą supo laukai, miškai, ežerai, plačia vaga tekančios Nemunas ir kitos upės, o vakaruose Baltijos jūra, Kuršių marios ir didingos kopos. Tolimoje praeityje gamtos reiškiniai veikė žmones, todėl artimai susigyvenę su gamta, jie visus svarbiausius savo gyvenimo įvykius lygino su slėpiningais gamtos reiškiniais. Per ilgus šimtmečius įgiję didelio meniškumo, šie palyginimai tapo raiškia poetinės kalbos priemone. Pvz.: šiaurus vėjas – tai nelaimė; tamsūs debesys – vargai; aukšti kalnai -- didi vargai; žemuogėlės – ašarėlės; akmenėliai – rūpestėliai ir t.t. Motina lyginama su „balta gulbele“, su „mėlynų marių putele“; tėvas lyginamas su „ąžuolu“, „klevu“, „pilku karvelėliu“; bernelis – „dobilėlis“, „bijūnėlis“, „sakalėlis“; mergaitė – „balta lelijėlė“, „šilo uogelė“, „raiba antelė“ ir t.t.

Lietuvių liaudies dainomis buvo domėtasi seniai, bet tik nepriklausomybės laikais pradėta jas rimtai rinkti, klasifikuoti ir studijuoti.

Lietuvių liaudies dainų kūryba yra labai įvairi, atspindinti savaimingą poezijos ir muzikos meną.

Darbo dainos. Lietuvių folklore ypatingą reikšmę turi darbo dainos, kurios buvo susijusios su valstiečių lauko ir namų darbais. Beveik kiekvienas darbas buvo lydimas jam specialiai pritaikytų dainų, pvz.: rugiapjūtės, šienapjūtės, linų rovimo, arimo, audimo, malimo, uogavimo, grybavimo ir pn.

Prie jų priklauso ir piemenų dainos, kurios tiek intonacine sandara, tiek teksto turiniu yra pačios seniausios primityviosios dainos. Tai gyvulių ir paukščių pamėgdžiojimai, patarlės ir priežodžiai, mįslės, išsiskaičiavimai, žaidimai ir šokio dainelės. Pvz. gyvuliams sušaukti ir nuraminti ar tarpusavį susižinoti, piemenys šaukdavo „kir-ga-ga“, „tprok, tprok“, „ralio“ ir pn. („Ralioo! ralioo! raliooo! 1 Karvytės mano, ralio, | Ralio, ralioo!“)

Dainos su „ralio“ priedainiu vadinamos **raliavimu**.

Kalendorinės apeigų dainos. Senovėje šios dainos buvo susijusios su žemės ūkio darbų ciklais. Priėmus krikščionybę, daugelis senųjų pagoniškų švenčių susiliejo su bažnytinėmis.

Kalendorių apeigų dainos skirstomos į:

1. žiemos švenčių ir apeigų dainas – Advento, Naujųjų metų, Kalėdų, Užgavėnių ir Gavėnios;
2. pavasario – Velykų sūpuoklines, lalavimus, Jurginių;
3. vasaros – Sekminių, Joninių, Petrinių dainas ir pn.

Svarbiausios žiemos šventės buvo švenčiamos užbaigus laukų darbus. Tuo metu jau nuimtas derlius, namai pilni gėrybių, vyresniems galima pailsėti, o jaunimas galvoja apie vestuves, todėl to laikotarpio dainos ir žaidimai susiję su būsima vestuvėm.

Kalėdų dainoms būdingas priedainis „kalėda“, o **Advento** „leliumoj“, „aleliuma“ ir pn.

Pavasario šventės – gamtos atbudimo ženklas. Per Velykas jauni vyrai eidavo per kaimą, sveikindami kaimynus, linkėdavo sėkmės ir dainuodavo „lalavimo“ dainas (su priedainiu „lalo“).

Joninių dainių priedainis: „Kupolio“, „kupolėli“ ir pn. Pvz.:

„– Kupolėle, kas tave skynė, | Kupolėle švento Jono?“

Kupolėlis – vaistažolė, kurią rinkdavo merginos per Jonines.

Ypatingai turtinga mūsų tautosaka **vestuvinėmis dainomis**: piršlybų, mergvakario, jaunojo sutiktuviti, jauniosios atsisveikinimo ir t.t.

Lietuviti Skaučių Seserijoj vis labiau plinta senasis mergvakario paprotys, vietoj amerikietiško „shower“, taip pat vestuvėse stengiamasi įvesti senosios tautosakos elementų.

Lietuvių tautosakoje yra daug našlaičių dainų, lopšinių, vaikų, jaunimo, vaišių dainų. Dainų apie marčios dalią, apie tėvus ir vaikus, brolius ir seseris ir kt.

Raudos yra pats seniausias muzikinės-poetinės kūrybos žanras. Jos kilusios dar pagonybės laikais, kaip mirusiųjų laidojimo papročių dalis. Senovėje buvo ir profesionalios raudotojos, kurios eidavo garsiai raudoti prie mirusio.

Sutartinė – ypatinga lietuvių liaudies senovinė daugiabalsė daina. Tai dvibalsė ar tribalsė polifonija, kapotas sinkopinis ritmas, sekundės sąskambiai. Pvz.: Biržų apylinkės sutartinė „Unčių tupi trys pulkeliai“.

Pasakojamojo pobūdžio dainos savo charakteriu ir stiliumi yra artimos baladės žanrui. Jose dainuojama apie nepaprastus įvykius, karus, herojus, tragišką žmonių likimą ir pn. Šių dainų svarbiausias bruožas yra lyriškumas ir nelaukti perėjimai iš pasakojimo dialogą arba iš dialogo į lyriką.

Kovų ir socialinio protesto dainos. Lietuviai ilgai siekė išsivaduoti iš svetimųjų pavergimo: rusų, lenkų, vokiečių. Baudžiavos, rekrutų, našlaičių dainose pastebimas laisvės išsiilgimas.

Yra išlikusios 1863 m. sukilimo ir 1905-1907 m. revoliucijos dainos. Tų kovų metais atsirado poreikis kurti ir dainuoti naujas, drąsą ir ryžtą keliančias dainas.

Išėivijoje paplitusios partizanų dainos atsirado II pasaulinio karo metu, rusams užėmus Lietuvą. Laisvės kovotojai kūrė savo dainas, kurios yra to istorinio laikotarpio liudininkai. Partizanų dainos artimos Miškinio, Aisčio, Brazdžionio poezijai.

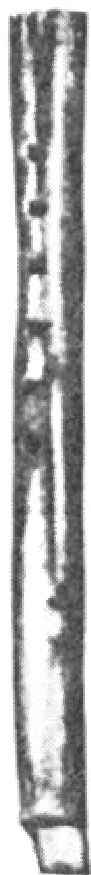
* * *

Į lietuvių liaudies dainas pirmieji atkreipė dėmesį svetimtaučiai. Jie bandė jas rinkti ir klasifikuoti, tačiau jokių rimtų darbų neišliko.

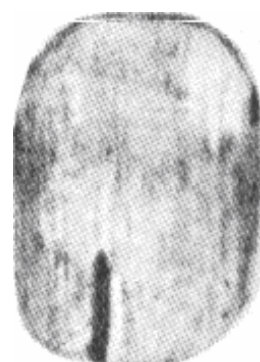
Pirmasis mums žinomas lietuvis, lietuvių liaudies dainų rinkėjas, leidėjas ir tyrinėtojas buvo žvejo sūnus poetas Liudvikas Gediminas Martynas Rėza (1776-1840).

Giliau į savąsias dainas pažvelgė Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, išskeldamas lietuvių liaudies melodijų savitumą, ir nurodė lenkiškų ir lietuviškų melodijų skirtumus.

M. K. Čiurlionio sesuo, muzikologė Jadvyga Čiurlionytė yra žymiausia lietuvių liaudies dainų tyrinėtoja.

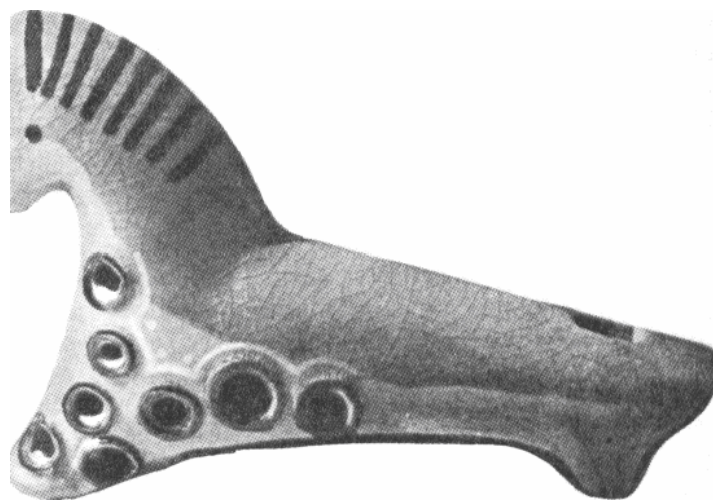
Lumzdeliai

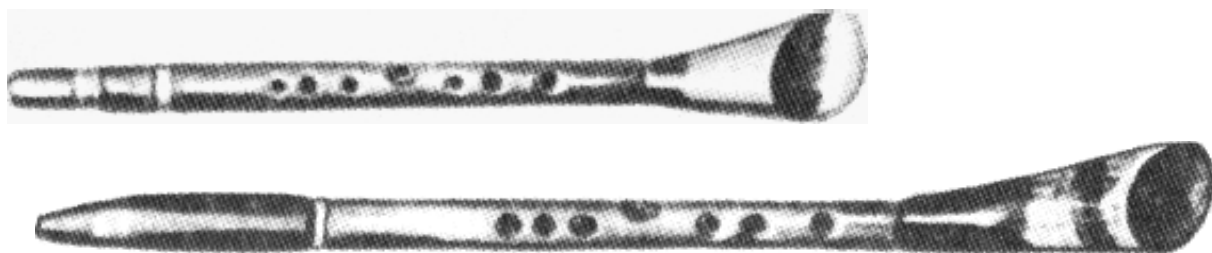
Žolės švilpynė

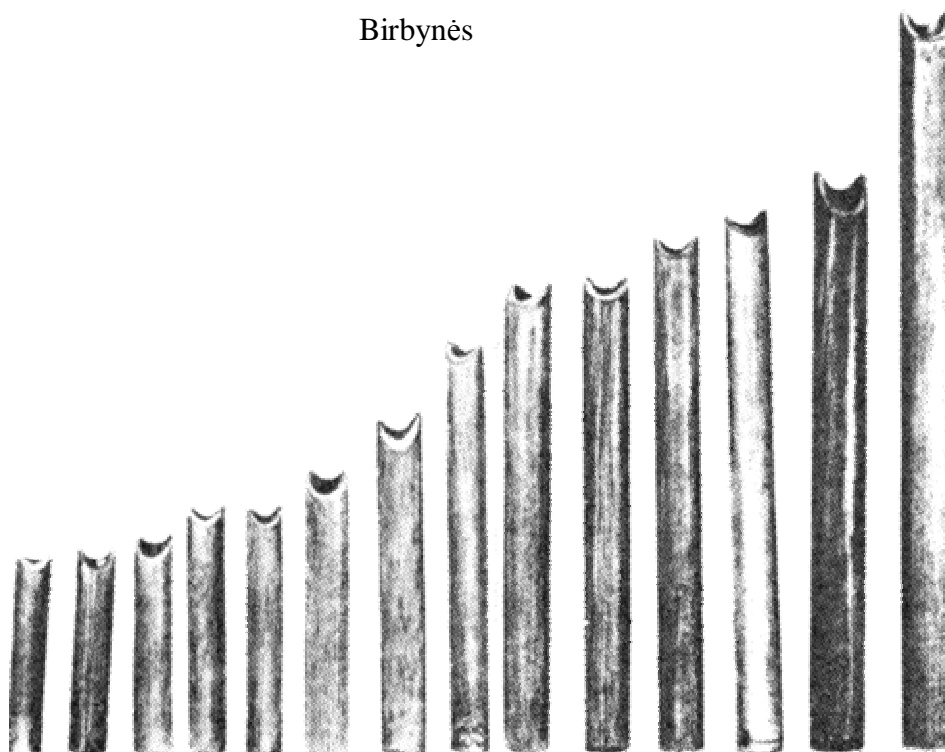
Labanoro dūda

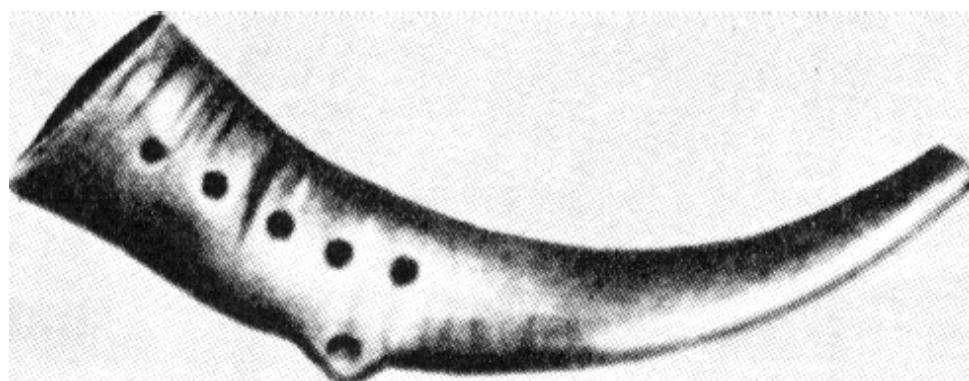
Molinukai

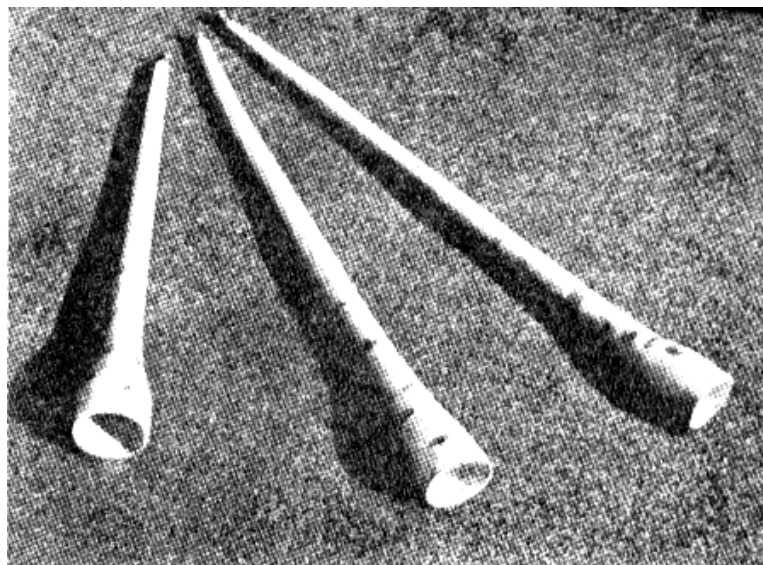
Birbynės

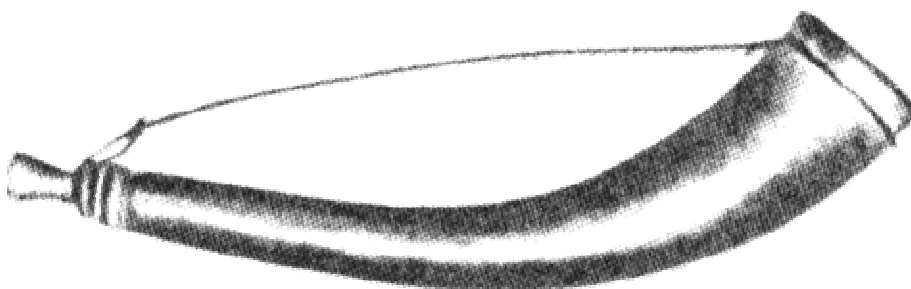
Skudučiai

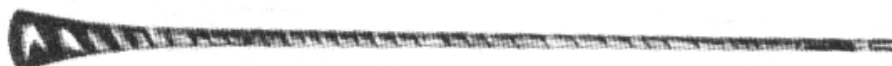
Ožragis

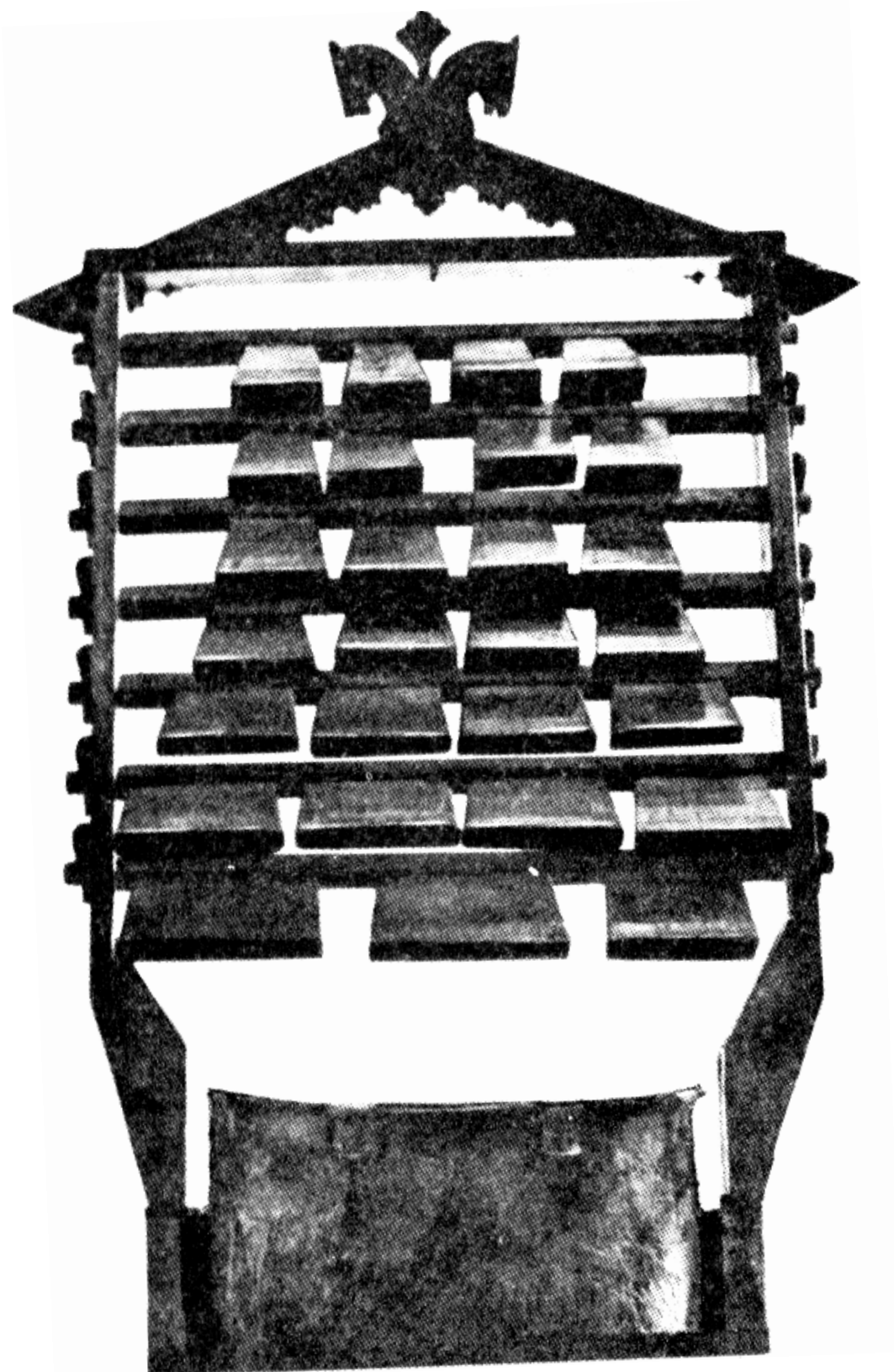
Trimitas

Ragas

Daudytės

Skrabalai

Trimitas – didingo skambesio instrumentas. Senovėje buvo naudojamas įvairiose šventėse, medžioklėse ir pagonių apeigose. Vėliau jis tapo piemens ir skerdziaus instrumentu – pasiklydusiems galvijams suieškoti, rytą šeimininkei žadinti, o vakarais galvijų bandai sušaukti. Trimitai dažnai minimi tautosakoje, ypač kariuomenės jojančių dainose. Senieji metraštininkai rašė, – kad lietuviai stipriais daugelio trimitų balsais išgašdindavę priešus ir laimėdavę mūšį. Trimitas buvo daromas iš alksnio, klevo ar liepos kamieno.

Ragas – trimitų grupės instrumentas, daromas iš medžio, dažnai iš kreivo, panašaus į gyvulio ragą. Senovėje ragai buvo naudojami įvairiose iškilmėse. Vėliau juos pūsdavo naktigoniai; pūsdavo juos per Sekmines, Joninių, Petrinių šventes, šienapjūtę, rugiapjūtę, talkas ir pn. Šeštadienio ar švenčių vakarais pūtėjai išeidavo į sodžiaus galą ir užpūsdavo, o jiems atsakydavo kito kaimo ragų pūtėjai.

Daudytė – panaši į trimitą, tik ilgesnė. Daudytėmis dviese atlikdavo sutartines.

Ožragis daromas iš ožio ragų. Jam pūsti reikia didelės jėgos, užtat garsas labai stiprus, toli girdimas. Tai vyresnio amžiaus piemenų-skerdziaus instrumentas: tirliuojant karvės būdavo ramesnės, geriau ėsdavo, o po mišką išsisklaidžiusias galima buvo nesunkiai surinkti. Ožragiu grodavo specialius tirliavimus, nedidelės apimties dainų ir šokių melodijas. Senovės lietuvių kariuomenėje ožragiu duodavo signalus mūšio metu.

Skrabalai – įvairaus dydžio trapecijos formos mediniai loveliai su viduje įtaisytomis viena arba dviem medinėm kabančiom šerdelėmis – kankaliukais. Skrabalą judinant, šerdelė barbena į lovelio sienelės, kurios skleidžia duslų, bet gerai girdimą garsą. Žemaitijoje muzikantai – būgnininkai barškindavę skrabalais, grieždami šokiams. Piemenys tokį medinį varpelį užkabindavo karvėms ant kaklo ir lengviau jas nuklydusias atrasdavo.

Būgnai senovės Lietuvos muzikos gyvenime užėmė svarbią vietą. Jie buvo šventiniai, ritualiniai ir kariniai instrumentai. Anksčiau juos gamindavo iš medžio ir aptraukdavo neapdirbtu šuns ar ožkos oda.

Kelmas buvo labai paplitęs Žemaitijoje. Šis būgnas buvo daromas iš medžio gabalo, dažnai iš kelmo. Pastatytas ant žemės, kelmas buvo mušamas viena ar dviem medinėmis lazdelėmis, kurių vienas galas buvo apvyniotas galvijų plaukų veltiniu arba kietai aprištas storu vilnoniu audeklu (milu).

Klegetai buvo vartojami bažnyčioje, per didžiąją savaitę, kai prieš Velykas nutyla varpai. Jie buvo daromi iš kieto medžio: lentelėje iškalama ketvirtainė skylė, per kurią iškišamas medžio gabalas. Viršūnėje įdedamas plaktukas, o lentukės apačioje pasilieka ranka paimamas kotelis. Judinant, plaktukai, užgaudami lentukės šonus, klega, kaukši. Panašius garsus keliantys instrumentai buvo **terkšlės, tarškynės** ir kt.

Būgnelis – apvali medžio lentelė, sudaranti apskritą rėmą, ant kurio vieno šono užtempta išskusta, bet neišdirbta šuns ar ožkos oda. Prie rėmo ją prispaudžia lankelis. Būgnelis laikomas kaire ranka už briaunos, o dešinės rankos pirštais ar delnu mušant į odą, pabrėžiamas šokio ritmas. Seniau vartotas Kryžiaus dienomis, per gegužines ar kapinių pamaldas, kviečiant kaimynus prie mirštančio, kunigui atvykstant pas ligonį ir pn. Būgnelis buvo laikomas pas garbingiausią kaimo asmenį ir juo žaisti nebuvo leidžiama.

Tabalai buvo daromi iš sausai išdžiovintų lentos gabalų, juos sukabinant ant ištemptos vielos. Tabalai mušami dviem brūkliais – išgaunami įvairūs ritmai. Buvo vartojami vestuvėse ir įvairiuose pasilinksminimuose. Taip pat jie būdavo mušami sušaukti iš laukų darbininkus, kviečiant į pirtį ir pn. Tabalai buvo žinomi gilioje senovėje.

Džingulis. Dar ne taip seniai Lietuvos žvejų vestuvėse būdavo naudojama į viršų smailėjanti lazda, papuošta gėlių vainikais ir blizgančiais žvangučiais. Ji buvo susijusi su apeiginėmis ceremonijomis. Panašią lazdą, viršuje apkabinėtą gelžgaliais, skambučiais, grandinėmis, skarda ir kitokiais

metaliniais žvangančiais daiktais, kaimo muzikantai vadindavo **džinguliu**. Apatiniu galu trenkdami į grindis, juo pritardavo kitiems instrumentams. Archeologiniuose kasinėjimuose Lietuvoje randama daug įvairių rūšių žalvarinių žvangučių. Jais senovėje puošdavo žirgų kamanas, kartais – drabužius. Žemaitijoje buvo žinomi mediniai ir metaliniai varpeliais bei žvangučiais papuošti kryžiai. Pučiant stipriam vėjui, jie savotiškai skambėdavo.

Smuikas (dar vadinamas smuikelė, muzika, muzikėlė, skripka, skripkelė, skripyčia) XVII a. pradžioj pasirodė Vilniuje. Lietuviai greit išmoko patys pasidaryti smuikus ir griežė pramogose. Smuikas buvo lietuvių liaudies pamėgtas ir apie jį plačiai minima tautosakoje. Jono Basanavičiaus išleistose pasakose skerdzius Jonas smuikuodamas suvarė velnius maišan; gautu iš velnio smuiku ką norėdamas šokdinęs ir pn.

Smuikas susijęs ir su mitologija: iš putinėliu pasivertusios mergelės daromas smuikas ir kt. Yra ir daug mįslių apie smuiką, pvz.: eglė nukirsta, širdis išimta, bėga keliu raudodama; sienoj pakabinta – negyva, rankoje – rėkia.

Kanklės yra vienas seniausių lietuvių liaudies styginių instrumentų. Jos susijusios su įvairiais liaudies gyvenimo papročiais: kanklėmis kankliuojant, tėvai pradėdavo specialų vestuvių šokį; jomis pritardavo giesmėms ar dainoms ir pn. Kankliuodavo suaugusieji, ir kankles laikydavo didelėje pagarboje.

Žinių apie kankles galima rasti lietuvių liaudies dainose, pasakose, padavimuose, net nuo stabmeldystės laikų, kai buvo tikima, kad žmogaus siela gali persikelti į medį, į kankles ir kalbėti arba raudoti žmogaus balsu.

Senovėje kankles gaminavo iš išskaptuoto vieno medžio gabalo; vėliau buvo klijuojamos iš atskirų dalių. Stygos buvo žarninės, vėliau geležinės ar plieninės vielos. Kanklių būta įvairių formų, tačiau vienas galas, kuriame pritvirtinamos stygos – visada siauresnis.

Dabar kanklės yra žymiai patobulintos ir jomis kankliuojama ne tik Lietuvoje, bet ir laisvame pasaulyje. Grojant kanklės laikomos ant kelių ar ant specialaus stovo.

Cimbolai liaudyje žinomi trijų rūšių: užgaunami plaktukėliu, užkabinėjami pirštų galais ir su klavišais. Šis instrumentas yra atneštas iš kitų tautų, ir Lietuvoje XIX a. pradžioj buvo mėgstamas dvaruose, bet liaudyje neprigijo dėl derinimo sudėtingumo. Atsirasdavo tik vienas-kitas cimboldirbantis liaudies meistras. Cimbolais skambindavo šokiams kartu su armonika ir smuiku.

Pastaba: armonika, lūpinė armonikėlė, akordeonas, gitara, mandolina, banjo nėra lietuvių liaudies muzikos instrumentai.

Skautės gali pasidaryti lumzdelius, švilpynes, rėknes, tošeles, tarškynes, klegetas, būgnus, kelmus, džingulius; gali groti šukomis. Kitiems instrumentams – reikalingi mokytojai.

